

Roberto Mangabeiros Ungerio įgalintos demokratijos teorija: ar liberalios demokratijos antinomijos gali būti išspręstos?

Dominykas Kaminskas

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto doktorantas
El. paštas: dominykas.kaminskas@tspmi.vu.lt

Santrauka. Šiame straipsnyje siekiama apžvelgti Roberto Mangabeiros Ungerio įgalintos demokratijos (angl. *empowered democracy*) koncepciją ir įvertinti jos galimybes peržengti paties filosofo suformuojamas liberalios pasaulėžiūros antinomijas. Straipsnyje aptariamos pagrindinės R. Ungerio filosofijos prielaidos, politikos samprata. Iš jų išvesta įgalintos demokratijos teorija parodoma kaip bandymas išspręsti liberalios demokratijos vidines įtampas ir pasiūlyti būdą peržengti liberalią pasaulėžiūrą apibėžiančią universalumo ir partikuliarumo antinomiją. Ungeris kritikuoja liberalią pasaulėžiūrą ir jos sudedamąsias dalis – liberalią psichologiją ir etiką. Liberalizmo kritika tampa pagrindu plačiai brazilų filosofo politikos vizijai. Jos centre yra autonomiškas ir emancipuotas individas, kurio kūrybinių gebėjimų pagrindu kuriama politinė santvarka, turinti aiškų tikslą – užtikrinti geresnę gyvenimą visiems. Siekiant įgalinti individus veikti kūrybiškai, Ungeris siūlo platus masto pokyčius, kurie apima tiek politinių institucijų peržiūrą, suteikiant joms platiškumo, tiek politinę individo apsaugą, išlaisvinant juos nuo netikrų būtinumų. Straipsnyje mėginama parodyti, kad Ungeriumi nepavyksta įgyvendinti šio tikslo dėl prieštaringo įgalintos demokratijos santykio su paties autoriaus politikos samprata ir neužtikrinamo jo pateikiamo vidinių liberalios demokratijos įtampų sprendinio tvarumo.

Reikšminiai žodžiai: Roberto M. Ungeris, įgalinta demokratija, liberali demokratija, liberalizmo antinomijos.

Received: 25/02/2023. **Accepted:** 08/12/2023

Copyright © 2024 Dominykas Kaminskas. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Roberto Mangabeira Unger's Theory of Empowered Democracy: A Solution to Antinomies of Liberal Democracy?

Summary. The purpose of this article is to analyze Roberto Mangabeira Unger's theory of empowered democracy and to evaluate it with regard to antinomies of liberal thought as formulated by the author himself. This article discusses the main presumptions of Unger's political philosophy and his conceptualization of politics. The theory of empowered democracy is analyzed as an attempt to overcome the antinomy of the universal and the particular, which permeates the liberal worldview. Unger criticizes liberal thought and its central components – liberal psychology and ethics. This critique of liberalism serves as a basis for the philosopher's vision of politics, at the centre of which is an emancipated and autonomous individual. "Negative capability", which is the power of individuals to review and rebuild their social contexts, helps them create a political order, which aims to create a "bigger life for all". To empower individuals, Unger offers a wide-ranging set of changes – starting with more plasticity in political institutions and ending with political protection of the individual ensured by "immunity rights" and prevention of "false necessities". This article aims to show that Unger's theory ultimately fails in this goal due to contradictions between the theory of empowered democracy and the author's own conception of politics as well as due to questionable sustainability of such solution.

Keywords: Roberto M. Unger, empowered democracy, liberal democracy, antinomies of liberalism.

Įvadas

Šiuolaikinių liberalių demokratijų filosofinio tyrinėjimo kontekste yra nuolatos kalbama apie vidinę įtampą tarp liberalizmo ir demokratijos¹. Ši įtampa yra pirmiausia siejama su skirtinga šių dėmenų prigimtimi – liberalizmas yra paremtas individualizmo idėja, individo teisių ir laisvių apsauga bei plėtra, o demokratija nurodo kolektyvinę, liaudies valia paremtą, politinių sprendimų priėmimą. Šią įtampą savaip interpretuoja tiek liberalūs filosofai, tiek demokratinę politiką akcentuojančios srovės. Johnas Rawlsas, pavyzdžiui, siūlo šią įtampą spręsti šiuolaikinę demokratiją toliau liberalizuojant, Chantal Mouffe teigia, kad demokratiją privalu radikalizuoti – atsikratyti liberalaus jos antstato. Kiti autoriai siūlo būdus, kurie leistų šią įtampą paprasčiausiai

¹ Įtampą šių dviejų dėmenų santykį aptaria skirtingoms pažiūroms atstovaujantys autoriai, pavyzdžiui, C. Schmittas, G. Braquesas, Ch. Mouffe, J. Ranciere'as, N. Bobbio ir kiti.

apeiti – pavyzdžiui, Jurgenas Habermasas pateikia svarstomosios demokratijos koncepciją, kuri akcentuoja sprendimų priėmimo procesą, o Josephas Schumpeteris pasiūlo institucinę prieigą, kuri redukuoja demokratinę dėmenį į institucinę jo išraišką. Į šią diskusiją su autentišku įgalintos demokratijos (angl. *empowered democracy*) pasiūlymu siekia įsitraukti brazilų filosofas Roberto Mangabeira Ungeris.

Išgarsėjęs kaip svarbus liberalizmo kritikas, Ungeris atkreipia dėmesį į liberalioje pasaulėžiūroje slypinčias vidines prieštaras – antinomijas. Filosofo teigimu, yra trys pagrindinės prieštaros, kurių liberalizmas negali išspręsti: teorijos ir fakto, proto ir troškimo bei taisyklių ir vertybių. Šias antinomijas vienija liberalų daroma skirtis tarp partikuliarumo ir universalumo. Pasak Ungerio, didžiausia liberalios pasaulėžiūros problema yra ta, jog partikuliarumas gali egzistuoti tik santykyje su universalumu ir atvirkščiai, tačiau liberali pasaulėžiūra reikalauja atskirti vieną nuo kito. Tai sukelia problemų visose viešojo gyvenimo srityse, pradedant mokslu ir baigiant politika bei teise. Politikoje tai pasireiškia konfliktu tarp siekio surasti universalius principus, kurie pagrįstų politinę santvarką, ir galimybės laisvai konkuruoti dėl skirtingų, partikuliarių, politinių vizijų įgyvendinimo. Siekdamas išspręsti šią įtampą Ungeris siūlo ne teikti pirmenybę vienam iš antinomijos dėmenų, kaip tai daro, pavyzdžiui, J. Rawlso teisingumo teorija ar Ch. Mouffe radikalios demokratijos projektas², bet suderinti abu antinomijos polių. Tai brazilų filosofas įgyvendina pristatydamas dviejų lygių politikos koncepciją.

Ungeris rašo, kad jo filosofinė programa „reinterpretoja ir generalizuoja liberalų ir kairiųjų pastangas, išlaisvindama jas iš nepagrįstai ribojančių prielaidų dėl praktinių institucijų formų“³. Savo sprendinį Ungeris pavadina įgalintos demokratijos teorija. Joje atsiskleidžia ir Ungerio filosofijos pamatiniai principai – filosofas akcentuoja

² J. Rawlso teisingumo teorija siekia įvesti universalų sprendinį, iš kurio būtų išvedamos taisyklės, o Ch. Mouffe siekia atmesti universalias taisykles, kurios gali būti užtikrinamos tik turint hegemoninę galią, ir politinę santvarką statyti ant partikuliarumo, kylančio iš laisvos ir neribojamos politinių vizijų konkurencijos.

³ *Social Theory*, p. 13.

individo emancipaciją, politinės valdžios lankstumo poreikį ir nuolatinę socialinės teorijos peržiūrą. Tam tikra prasme Ungerio filosofija atkartoja Leonardo Hobhouse'o ir kitų naujųjų liberalų požiūrį į šiuolaikines demokratijas – jis reikalauja ne tik apsaugoti, bet ir įgalinti individą. Tačiau, skirtingai nuo Hobhouse'o, Ungerio teorija taip pat reikalauja suteikti individams teisę peržiūrėti institucinę sąrangą ir jos pamatinius principus, užtikrinant, kad ji geriau atitiktų žmogiškąją prigimtį. Tai suteikia Ungerio filosofijai unikalumo, kurį pabrėžia tokie tyrėjai kaip Bernardas Yackas⁴, Martinas Stone'as⁵ ar Chrisas Butleris⁶. Peteris Murphy Ungerio filosofiją apskritai apibūdina kaip prometėjišką viziją⁷, kurioje romantizmas ir egzistencializmas dera su konkrečiais ir aiškiai apibrėžtais politiniais sprendimais.

Visgi sutarimo dėl Ungerio projekto išskirtinumo nėra. Kai kurie akademikai (pavyzdžiui, Willas Kymlicka⁸, Amy Gutmann⁹, Richardas Baumanas¹⁰ ir kt.) Ungerio išsakomą liberalizmo kritiką vertina ne kaip autentiškos politinės filosofijos pagrindą, o kaip dar vieną komunitarizmui priskirtiną požiūrį. Taip Ungeris yra pastatomas šalia tokių autorių kaip Alasdairas MacIntyre'as ar Charlesas Tayloras. Greta tokio Ungerio filosofijos pozicionavimo atsiranda ir autorių, teigiančių, kad brazilų filosofas negalėtų būti priskiriamas nei komunitarams, nei tikriems liberalizmo kritikams – C. F. Delaney rašo, kad Ungerio kritika negali būti laikoma liberalizmo pagrindų peržiū-

⁴ B. Yack, *Toward a Free Marketplace of Social Institutions: Roberto Unger's Super-Liberal Theory of Emancipation*, 1987.

⁵ M. Stone, „The Placement of Politics in Roberto Unger's Politics“, *Representations* 30 (1990): 78–108.

⁶ C. Butler, „Roberto Unger, Anti-Necessitarian Social Theory and the Rule of Law“, *Griffith L. Rev.* 5 (1996): 145.

⁷ P. Murphy, „To Create Anew the Universe: Political Romanticism and the Promethean Vision of Roberto Unger“, *Thesis Eleven* 28, nr.1 (1991): 113–126.

⁸ W. Kymlicka, „Communitarianism, Liberalism, and Superliberalism“, *Critical Review* 8, nr. 2 (1994): 263–284.

⁹ A. Gutmann, „Communitarian Critics of Liberalism“, *Philosophy and Public Affairs*, Princeton, NJ, 14, nr. 3 (1985): 308–322.

¹⁰ R. W. Bauman, „The Communitarian Vision of Critical Legal Studies“, *McGill LJ* 33 (1987): 295–357.

ra¹¹, o Philipas Pettitas apskritai laiko Ungerio tekstus tik liberalizmo variacija¹². Vis dėlto Ungerio filosofiją vertinti kaip komunitaristinę ar liberalią nėra prasminga – brazilų autorius pasiūlo visavertį filosofinį projektą, pradėdamas jį konstruoti nuo asmens sampratos ir baigdamas teleologine užduotimi politikai. Tai leidžia Ungerio tekstus vertinti kaip savito ir unikalaus požiūrio į politiką išraišką – nors jis atsispiria nuo kitų tradicijų ir polemizuoja su jomis, įgalintos demokratijos kontekste Ungeris pateikia sprendimą, kuris ne papildo liberalizmo ar komunitarizmo teoriją, bet siekia peržengti teorinį ginčą tarp šių dviejų stovyklų. Ungeris liberalizmo ir komunitarizmo ginčą mato kaip dar vieną universalumo ir partikuliarumo įtampos išraišką – abi stovyklos gina savo poziciją, bet negrįžus prie pačios įtampos kilmės klausimo tai telieka beprasmė polemika. Ungerio implikuojama šiuolaikinės demokratijos teorijos ir jos tendencijų (pavyzdžiui, didėjančios poliarizacijos ar populizmo) kritika verčia nuolat reflektuoti ne tik patį liberalų ir komunitarų ginčo turinį, bet ir šio ginčo filosofinį pagrindą. Straipsnyje siekiama apžvelgti Roberto Mangabeiros Ungerio filosofijos santykį su liberalizmo ir komunitarizmo tradicijomis ir parodyti, jog Ungerio filosofija ne tik yra nuosekliai kritiška klasikinio liberalizmo atžvilgiu, bet ir atsiskiria nuo komunitarų ir kitų tradicijų bei suformuoja prielaidas autentiškai politikos vizijai, kurios pagrindu brazilų filosofas siekia susidoroti su įtampa tarp partikuliarių ir universalių politinių sprendinių.

Tai reiškia, kad svarbiausias straipsnio klausimas yra ne Ungerio vieta šiuolaikinės politinės filosofijos kontekste. Straipsnyje siekiama įvertinti R. Ungerio pateiktą liberalizmo ir demokratijos įtampos sprendinį ir atsakyti į kiek gilesnį klausimą – ar Ungerio įgalintos demokratijos koncepcija išties peržengia tiek šią įtampą, tiek su ja tiesiogiai susijusią ir paties autoriaus aprašytą partikuliarumo ir universalumo skirtį? Kitaip tariant, straipsnyje bandoma išsiaiškinti, ar

¹¹ C. F. Delaney, „Unger’s Critique of Liberalism“, *The Review of Politics* 39, nr. 4 (1977): 540–548.

¹² P. Pettit, „Liberalism and Republicanism: Variation on a Theme from Roberto Unger“, *Bull. Austl. Soc. Leg. Phil.* 11 (1987): 190.

Ungerio įgalintos demokratijos projektas leidžia išspręsti tas problemas, kurias filosofas identifikuoja reflektuodamas liberalų ir komunitarų ginčą. Ungeris pateikia įdomų sprendinį, paremtą politinės erdvės perskyra į du lygius, tačiau straipsnyje parodoma, kad nors R. Ungerio įgalintos demokratijos projektas tam tikrus liberalizmo ir komunitarizmo konflikto aspektus išspręsti sugeba, peržengti universalumo ir partikuliarumo skirties jam nepavyksta.

Ungeris yra savitas autorius, kuriam Lietuvos akademinėje aplinkoje skiriama itin mažai dėmesio. Tai bent iš dalies lemia ir šio straipsnio pobūdį ir struktūrą – pirmoje dalyje pristatoma Ungerio kritika liberalizmui ir įtampos taškai polemikoje su komunitarų tradicija. Antroje dalyje apžvelgiamos filosofinės R. Ungerio politikos vizijos prielaidos. Trečioji ir ketvirtoji dalys yra skirtos Ungerio įgalintos demokratijos idėjos pristatymui ir kritikai. Tekstas užbaigiamas išvadamis ir trumpa potencialių ateities tyrimų kryptimi apžvalga.

1. Ungerio kritika liberalizmui

R. Ungerio knyga „Knowledge and Politics“ (*Žinojimas ir politika*), parašyta 1975 m., pradeda formuoti brazilų filosofo politinės filosofijos pagrindus. Nors šis veikalas dažnai priskiriamas komunitarinei tradicijai, tokia Ungerio interpretacija yra ganėtinai ribota. „Knowledge and Politics“ atskleidžia gerokai platesnį Ungerio požiūrį į individo ir politinės bendruomenės santykį ir deda pagrindą įgalintos demokratijos projektui. Pradėti reikėtų nuo kelių esminių Ungerio kritikos liberalizmui momentų, kurie atsikartoja ir komunitarų tekstuose – abstraktaus individualizmo kritikos bei liberalios etikos subjektyvumo. Detali šių aspektų kritika ir paties Ungerio išsakytas palaikymas „komunitarinei politikai“, paremtai „organiškų grupių“ principu, tarsi nurodo, jog politikos pagrindas turėtų būti bendruomeniškumas¹³. Vis dėlto brazilų filosofas pasuka kitu keliu ir mato individą kaip pagrindinį politinio bendruomenės gyvenimo variklį.

¹³ R. M. Unger, *Knowledge and Politics* (Simon and Schuster, 1976), 18–23.

Organiškos grupės yra reikalingos ne dėl to, kad yra vertingos pačios savaime, bet dėl to, kad leidžia individams rasti palaikymą savo idėjoms, terpę, kuri skatina kūrybiškumą.

Ungerio filosofija pasižymi unikaliu požiūriu į individus – kūrybiškumas padeda peržengti universalumo ir partikuliarumo skirtį. Ungeris teigia, kad iš universalumo siekio kyla individo autonomijos ribojimai, kurie suvaržo patį žmogiškumą¹⁴. Remdamasis šia prielaida brazilų filosofas išsako kritiką visai politinei filosofijai nuo Hume'o ir Kanto – jo manymu, liberalios filosofijos suteikia pagrindą individo įkalinimui¹⁵, kitaip sakant, liberalizmas yra matomas kaip išorinė struktūra, ribojanti individų kūrybines galias. Individai pirmiausia veikia partikuliaruose kontekstuose ir ieško kūrybinių sprendimų partikuliaroms problemoms. Vis dėlto individai trokšta, kad jų partikuliarūs sprendiniai taptų universaliomis taisyklėmis, jie ieško pritarimo organiškose grupėse ir matydami neteisybę bando ne tik išspręsti konkrečias problemas, bet ir pašalinti jų priežastis. Tai lemia, kad liberalizmo pagrindu įsteigta politinė sistema yra suvokiama ne kaip laisvas kūrybinis procesas, kuriame dalyvauja individai, o kaip liberalios psichologijos rėmų negalintis peržengti darinys¹⁶ – nors individams leidžiama spręsti partikuliarias problemas, universalių sprendinių paieška vyksta už jų egzistencijos rėmų¹⁷. Būtent psichologija Ungerio filosofijoje apibrėžia pasaulėžiūrinius principus, ji veikia tarsi pamatinių politinių principų tąsa į individualią erdvę. Toks apibrėžimas skiriasi nuo tradicinio psichologijos supratimo – Ungerio psichologijos samprata neapima žmonių elgesio tyrimo, siekiant išsiaiškinti, kas motyvuoja tam tikrus veiksmus, tačiau apima metafizines idėjas, kuriomis tokio tipo tyrimai yra pagrįsti. Be to, psichologija apima etinę ir epistemologinę teorijas¹⁸. Tokia psicholo-

¹⁴ Ibid., 1–24.

¹⁵ R. M. Unger, *Passion: An Essay on Personality* (Simon and Schuster, 1986), vii.

¹⁶ *Knowledge and Politics*, 3–4, 133–137, 229.

¹⁷ Nors Ungeris tiesiogiai nereferuoja į konkretų autorių, derėtų manyti, kad šie komentarai yra nuoroda į Johno Rawlso „nežinomybės uždangos“ eksperimentą.

¹⁸ Ibid., 1–7.

gijos samprata leidžia Ungerui kitaip vertinti politines idėjas – nors individai yra matomi kaip pagrindiniai politinių ir socialinių sistemų kūrėjai, jų pagrindu atsiranda tam tikri ribojimai individualiam mąstymui. Tuo pasižymi ir liberalizmo epocha, kurianti liberalią psichologiją.

Liberali psichologija pirmiausia pasižymi perskyra tarp proto ir troškimo, jos pagrindu individas yra padalijamas į dvi atskirai egzistuojančias dalis. Ungeris tokią būklę pavadina paprasčiausia šizofrenija, nes taip individai yra padalinami pusiau, suskaldomi¹⁹. Skirtis tarp proto ir troškimo ne tik apriboja kūrybiškumą, bet ir padalina žmogiškąją patirtį į atskiras dalis. Žmogaus protas yra racionalus, o troškimai – neracionalūs. Vis dėlto žmones tarpusavyje atskiria ne racionalus protas, kuris liberalų požiūriu yra beveik universalus, o skirtingi troškimai. Protas nieko netrokšta, o iš troškimų nekyla gebėjimas vertinti. Antra, troškimai yra savavališki. Protas negali identifikuoti naujų troškimų, daugiau sužinodami apie pasaulį, negalime sužinoti daugiau apie tai, ko trokštame. Racionalus protas negali pagrįsti troškimų turinio. Trečia, liberalai mano, jog visumos pažinimas susideda iš atskirų dalių pažinimo²⁰. Tai reiškia, kad bet kokia žmogiškoji patirtis negali būti daugiau, nei ją sudarančių dalių suma.

Dvi individus sudarančios pusės šiuo pagrindu yra mechaniškai atskiriamos viena nuo kitos, liberalioje pasaulėžiūroje protas iškeltas aukščiau už troškimus, nors iš tiesų protu kontroliuoti troškimų nėra įmanoma. Taigi liberalios psichologijos individai yra įkalinti tam tikruose paradoksuose, kurių išspręsti universalus liberalizmas negali²¹. Liberali psichologija yra paremta gebėjimu sutaikyti nesutaikomus požiūrius tarpusavyje, rasti pagrindimus būties aspektams, kurių iš tiesų net nereikia pagrįsti. Vis dėlto tai ne visada yra įmanoma, tada individai gali būti priversti rinktis vieną ar kitą savo pačių

¹⁹ Ibid., 13.

²⁰ Ibid., 38–46.

²¹ Ungerui atrodo, jog taip nutinka dėl to, kad protas negali veikti kaip moralės pagrindas. Moralės teorija gali būti arba koherentiška, bet nepritaikoma realiame pasaulyje, arba pritaikoma realiame pasaulyje, bet nekoherentiška.

dalį, o kitą tiesiog ignoruoti. Tokie situacijoje individų santykis su politine realybe tampa paremtas gebėjimu paprasčiausiai ignoruoti kylantį disonansą, nes kitu atveju žmogiškoji patirtis būtų paprasčiausiai nepakenčiama. Nors valios pastangomis galima atsisakyti girdėti vieną iš savo pačių dalių, tai sukelia nuolatinį jausmą, kad kažkas yra ne taip. Problemišką žmogiškąją patirtį, kuri atsiranda dėl Ungerio identifikuojamos antinomijos liberalioje doktrinoje, lemia nuolatinis sudėtingas santykis su politine ir socialine realybe, tačiau liberalios psichologijos sukeliama nepatogumai gali tapti ir pagrindu kūrybai. Nežinia, ar įmanoma sukurti tobulą politinę ir socialinę sistemą, tačiau svarbu, kad psichologija neapribotų žmogiško kūrybiškumo, kuris leistų atrasti naujų būdų spręsti problemas.

Tai yra esminė Ungerio kritika liberalizmui – jo požiūriu, liberalus individualizmas kelia pavojų svarbiausiam, išskirtiniam individų gebėjimui – kurti. Skirtingai nuo komunitarų, šią problemą Ungeris kildina ne iš komplikuoto santykio su kolektyviniais tapatumais, bet būtent iš liberalios psichologijos sukuriamų vidinių prieštarų – iš individo vienu metu reikalaujama ir aktyviai dalyvauti politiniame gyvenime, ir atsisakyti visų giluminių politinių įsitikinimų, siekiant rasti racionalų sprendimą. Pats racionalių sprendimų reikalavimas Ungerui atrodo problemiškas. Jo požiūriu, atskirdami troškimą nuo proto, liberalai iš politikos atima tikslą. Filosofas rašo, kad problemiški yra abu poliai – grynųjų troškimų paremti sprendimai neužtikrina tęstinumo, o grynųjų protu paremti sprendimai negali turėti aiškios hierarchijos²². Tikslas gali egzistuoti tik tada, kai protas dera su troškimu. Šių dviejų polių atskyrimas jau yra pavojingas kūrybiškumui, tačiau liberalizmas žengia dar toliau. Ungerio teigimu, liberalams individas apskritai nėra svarbus, jei remiamasi tik grynųjų protu, šis yra išoriškas asmeninei patirčiai, todėl reikia ne keisti liberalizmą, o jį jungti su absoliučia jo priešingybe²³. Ungerui atrodo, kad liberalizmas primeta tokias normas, kurių nėra įmanoma ginčyti – jos egzistuoja be žmogiškojo palaikymo. Tai reiškia, kad individo pastangos kurti yra beprasmiškos,

²² Ibid., 55–57.

²³ Ibid., 140.

jos visada atsiremia į universalaus racionalumo užtvarą. Negalėdami peržiūrėti politinių kontekstų, individai negali įprasminti savo būties, išskleisti kūrybiškos savo prigimties.

Politinė individo koncepcija pabrėžia skirties tarp universalumo ir partikuliarumo problemškumą – individų gebėjimas kurti veikia tik tada, kai jiems leidžiama peržengti šią skirtį. Ši skirtis tampa aktuali ir kalbant apie politinės sistemos kritiką – individų patirtis tampa pagrindu norint peržiūrėti politinę santvarką. Ungeris reikalauja nuolatinės dominuojančių politinių „formuojančių kontekstų“ peržiūros. Tai lemia instrumentinį jo požiūrį į liberalizmą politinės santvarkos klausimu. Kaip idėjų sistema, liberalizmas apeliuoja į universalumą, tačiau politinė sistema nėra universali, ji visada yra partikuliarių kontekstų sąveikos rezultatas. Pasak Ungerio, būtent ši sąveika ir tampa pagrindu universalioms taisyklėms, o ne atvirkščiai. Tai parodo ir organišką sąsają tarp Ungerio politikos sampratos ir individo teorijos – liberali psichologija individų lygmeniu lygiai taip pat lemia, kad žmogiškoji patirtis yra padalijama į atskiras dalis, kurios negali būti sujungtos į visumą²⁴. Liberali psichologija apriboja kūrybiškumą iš racionalumo perspektyvos, tačiau svarbiausia yra tai, jog liberalai nepripažįsta pačios kūrybiškumo svarbos. Iš atskirų dalių nėra įmanoma sukurti kažko daugiau²⁵. Ungeriu toks požiūris yra visiškai nepriimtinas – visų pirma, visuma gali būti daugiau nei tiesiog atskirų dalių suma, kita vertus, iš egzistuojančių žinojimo dalių gali atsirasti ir naujų idėjų. Liberali psichologija nulemia ir liberalų požiūrį į kolektyvinių tapatumų svarbą – jie nesukuria daugiau papildomos vertės nei individai atskirai. Nors liberalizmas siekia įgalinti individus, partikuliarumo ir universalumo perskyra apriboja juos tiek atskirai, tiek kaip politinės bendruomenės narius.

Liberalaus pasaulėvaizdžio kritiką įtvirtina R. Ungerio požiūris į liberalią etiką. „Knowledge and Politics“ įvade filosofas susieja anksčiau aptartą psichologiją su žinojimo teorija – jo požiūriu, klausimas dėl to, kas mums yra pažinu, tiesiogiai veda prie klausimo apie

²⁴ Ibid., 7.

²⁵ Ibid., 1 skyrius.

tai, kodėl elgiamės taip, kaip elgiamės, ir šalia to esančio etinio klausimo: kaip turėtume elgtis²⁶? Liberali psichologija riboja atsakymus į visus šiuos klausimus. Liberalai sujungia pažinimą ir etiką tam tikru būdu – kadangi pažinimas yra ribotas, etika taip pat yra ribota. Liberalai mato pažinimo visumą kaip sudarytą iš atskirų dalių pažinimo, tad atitinkamai liberali etika turi pasiūlyti aiškias taisykles, nurodančias kaip elgtis konkrečiose situacijose, iš kurių turi susidėti moralės teorijos visuma. Pasak Ungerio, nors liberalizmas bando sujungti partikuliarias taisykles su universaliais dėsniais²⁷, tai paprasčiausiai nėra įmanoma. Moralės dėsnius liberalai kildina iš racionalių protu pagrįstos moralinės individo autonomijos. Ungerio požiūriu, būtent liberalizmas neleidžia individams būti iš tiesų moraliai autonomiškiems – jiems nusakomos tiek taisyklės, tiek universalūs dėsniai, laisvam apsisprendimui vietos nepaliekama. Maža to, tai sukuria paradoksalias situacijas, kur partikuliarios taisyklės prieštarauja universaliesiems dėsniams. Liberalai apriboja moralinę individo autonomiją nubrėždami politines, socialines ir ekonomines elgesio ribas. Nors individui yra formaliai suteikiama negatyvi laisvė, net ir ji yra ribojama abstrakčių ir individo poveikiui nepasiduodančių jėgų. Liberalai negali suderinti tam tikrų būties aspektų, atsiduria paradoksaliuose situacijose, kuriose nėra įmanoma rasti racionalių sprendimų, tad tokie ribojimai yra matomi kaip būtini. Tai yra svarbu, nes liberali etika yra pagrįsta racionalumu. Moralė liberalams negali kilti iš troškimo, nes troškimams negali būti teikiama pirmenybė vienam kito atžvilgiu. Tai padaryti galima tik racionalių protu. Liberali moralė yra universali, o troškimai yra efemeriški ir nuolat kintantys.

Moralumo samprata turėtų padėti individams susiorientuoti politinėje realybėje, tačiau liberali etikos samprata iš tiesų turi priešingą efektą. Ungeris kaltina liberalus tuo, kad šie, siekdami apsaugoti individus nuo kolektyvo, ima saugoti juos pačius nuo savęs. Nors jie kalba apie individų autonomiją, racionalumu paremtos taisyklės yra aukščiau jos. Liberali pasaulėžiūra galiausiai atsiremia į troškimo ir

²⁶ Ibid., 3–4

²⁷ Ibid., 133–137.

proto antinomija²⁸. Tai vėl tas pats partikuliarumo ir universalumo konfliktas – troškimai nurodo konkrečius tikslus, kurių siekia individai, o protas yra universalus savo racionalumu. Iš troškimų negali kilti moralumas, nes troškimai yra kintantys ir nepastovūs, tačiau protu grįstas moralumas panaikina individų subjektiškumą, galimybę siekti savų tikslų. Individai yra politiškai įkalinami paradoksaliaje būklėje, kurioje vienu metu yra ir verčiami spręsti moralumo klausimus, ir jiems negalima to daryti.

Liberalizmas pareikalauja neutralumo moralės atžvilgiu, tačiau susiduria su kita – vertybių ir taisyklių antinomija. Ungeris teigia, kad liberalioje demokratijoje individo laisvei užtikrinti yra reikalingos apibendrinančios, nuasmenintos ir neutralios taisyklės ar įstatymai²⁹. Nors neutralumas yra būtinas, jis taip pat sukuria problemas, kai reikia taikyti sprendimus konkrečioms atvejams. Kitaip tariant, pritaikant universalias taisykles konkrečiam atvejui atsiskiria dvi galimybės: taikyti jas tiesiogiai, arba vadovautis tais vertybiniais pagrindais, kuriais remiantis taisyklė buvo suformuluota. Iš tiesų, įstatymų neutralumas ir universalumas remiasi universalios taikymo idėja, tad reikėtų pasirinkti vieną ar kitą būdą. Visgi Ungeris parodo, jog tai paprasčiausiai nėra įmanoma – universalios taisyklės vėl susiduria su partikuliarumais. Tai yra visą liberalią pasaulėžiūrą apimanti problema, kurios sprendinio liberalai taip ir neranda. Atitinkamai liberali etika yra įkalinta šios antinomijos rėmuose – nuolatiniame nesutarime tarp universalių sprendimų ieškojimo ir jų taikymo konkrečioms atvejams.

Iš R. Ungerio kritikos liberalizmui galima susidaryti ir nuomonę apie jo santykį su komunitaristine tradicija. Ungeris mano, jog liberalizmas iškreipia individų tarpusavio santykį, o kritika liberaliai etikai ir epistemologijai gali atliepti, pavyzdžiui, A. MacIntyre'o požiūrį į „Apšvietos projektą“³⁰. Užsimindamas apie „organiskų grupių“ idėją

²⁸ Ibid., 138.

²⁹ Ibid.

³⁰ MacIntyre'as tokį apibūdinimą naudojo knygoje „After Virtue“ (1981), tam taip pat yra skirtas vienas konkretus tekstas: A. MacIntyre, „Some Enlightenment Projects Reconsidered“, in *Questioning Ethics* (Routledge, 2002), 255–267.

jis taip pat priartėja prie komunitarų. Vis dėlto Ungerio pasiūlymo pagrindų reikėtų laikyti ne bandymą pakeisti individo laisvę kolektyvinių tapatumų įgalinimu. Jo politinės filosofijos centre yra būtent individas, kurį reikia išlaisvinti nuo primestų socialinių normų. „Knowledge and Politics“ galimos sąsajos su komunitarizmo tradicija yra paviršutiniškos, o vėlesniuose darbuose Ungeris ima konstruoti savo politinio projekto – įgalintos demokratijos – pagrindus, kurie jį nuo komunitarų atskiria.

Taigi Ungeris laiko liberalią pasaulėžiūrą ribojančia, neleidžiančia individui laisvai veikti politiniame ir socialiniame gyvenime. Nors liberalai reikalauja, kad politinė valdžia leistų individams laisvai rinktis jiems patraukliausią gero gyvenimo viziją, to užtikrinti liberalizmas negali. Pirmiausia, liberalai apriboja individo laisvą gebėjimą peržiūrėti politines ir socialines struktūras, neleidžia individui veikti iš tiesų autonomiškai. Antra, liberali filosofija sukuria paradoksus, kurie nulemia tiek sudėtingą individų santykį su politine realybe, tiek su savimi. Vėlesniuose savo darbuose Ungeris pasiūlo sprendimus, leidžiančius individą iš tiesų emancipuoti.

2. Ungerio politinio projekto prielaidos

Kritika liberalizmui nustato R. Ungerio politinio projekto pagrindą – nors liberalizmas siekia į politinio pasaulio centrą pastatyti autonomišką individą, brazilų filosofas teigia, kad iš tiesų šiai filosofijai to padaryti nepavyksta, tad reikia šį uždavinį įgyvendinti kitu būdu. „Knowledge and Politics“ išsakoma kritika koncentruojasi į liberalizmo teoriją, tačiau vėlesniuose darbuose Ungeris ima konstruoti savitą sprendinį, paremtą individo emancipacija. Ungeris rašo, kad „visuomenė yra sukurta ir įsivaizduojama, tai reiškia, jog ji yra žmogiškosios veiklos artefaktas, o ne kažkokios natūralios tvarkos išraiška“³¹. Galima daryti išvadą, jog liberalios socialinės teorijos ir psichologijos primesti ribojimai gali būti peržiūrimi ir perkuriami remiantis žmogiškąja

³¹ R. M. Unger, *Politics: The Central Texts* (Verso, 1997), 3.

prigimtimi ir siekiant pagrindinio Ungerio politikos tikslo – pagerinti žmonių gyvenimą³². Vis dėlto tai nėra taip paprasta, politika yra žmogaus kūrinys ir atitinkamai negali keistis be žmogaus intervencijos. Tačiau bet kuri politinė struktūra sukuria tai, ką Ungeris pavadina „formuojančiais kontekstais“. Tai yra tam tikros mąstymo struktūros, kurių pagrindu žmonės mąsto apie politiką. Nesunku pastebėti, kad be išorinės intervencijos politinė realybė gali kisti tik minimaliai – politiniu pagrindu suformuojami kontekstai, ginantys nusistovėjusį *status quo*.

Ungerio politikos vaizdinyje formuojantys kontekstai gali būti laikomi švelnesne Antonio Gramsci kultūrinės hegemonijos idėjos versija. Gramsci mato hegemoninę galią kaip primetančią tam tikro pobūdžio pasaulėžiūrą, o Ungeris mano, kad tam tikrų kontekstų įsitvirtinimas yra natūrali politikos dalis. Iššūkiai dominuojančiam kontekstui kyla iš žmogiško poreikio atnaujinti, ieškoti naujų sprendimų, ir tie iššūkiai yra įmanomi net egzistuojant tam tikriems dominuojantiems kontekstams. Atitinkamai politikos praktiką Ungerio vaizdinyje formuoja nuolatinė priešprieša tarp kontekstų saugančių ir jų keičiančių doktrinų. Gramsci ir juo sekusių filosofų, tokių kaip, pavyzdžiui, Ernesto Laclau, teigimu, hegemoninė galia yra absoliučiai dominuojanti, tačiau Ungeris mano, kad idėjų priešprieša vyksta natūraliai, dominavimas tiesiog reiškia, kad esant tam tikroms istorinėms sąlygoms tai buvo geriausias variantas. Tai, kad tam tikros idėjos dominuoja tam tikru laiku, yra suprantama, tačiau siekdamas užtikrinti, kad politinė bendruomenė nestagnuotų, Ungeris iškelia tris esminius reikalavimus, kurie padėtų lengviau vykdyti kontekstų peržiūrą ir kuriuos derėtų laikyti jo politikos vizijos pagrindu. Pasak brazilų filosofo, a) politika turi būti plastiška, b) politinės bendruomenės privalo atsisakyti netikrų būtinumų, c) socialinę ir politinę santvarką yra privalu matyti kaip kultūrinį artefaktą.

Norėdamos užtikrinti tokios politinės vizijos įgyvendinimą, institucijos pirmiausia turi tapti plastiškesnės. Plastiškumas „parodo, kad mums nereikia numatyti nenuolatinių, didžiulio masto institu-

³² R. M. Unger, *Social Theory: It's Situation and Task*, 1987, p. 74. Visgi plačiausiai „geresnio gyvenimo“ idėją Ungeris aptaria knygoje „What Should the Left Propose?“

cinių pokyčių trajektorijų tam, kad suprastume, kas turi įvykti³³. Plastiškumas būtent dėl to ir yra svarbus – jis leidžia ne numatyti konkrečius žingsnius, bet užtikrinti, kad institucinė aplinka neribotų žmogiškųjų galimybių tobulinti politinę aplinką. Ungeris rašo, kad žmonės „gali paversti plastiškumą placdarmu, leidžiančiu socialiniams kontekstams puoselėti mūsų konteksto keitimo galias ir mūsų kontekstą transcendentuojantį pašaukimą“³⁴. Tai leidžia suprasti Ungerio požiūrį į politines institucijas – jos negali būti neginčijamos, nes taip yra apribojamos žmonių bendruomenės galios rasti kūrybiškus sudėtingų problemų sprendimus.

„Plasticity into Power“ (*Plastiškumas į galią*), trečiojoje savo politinę teoriją konstruojančių knygų serijos dalyje, Ungeris analizuoja socialines sąlygas ir išradimus, kurie užtikrina deramą politinės valdžios institucijų veiklą. Jo požiūriu, politinės valdžios institucijos nėra pasyvios – kitaip tariant, nors jos yra nulemtos istorinio idėjinio konteksto, jų pastangomis šis kontekstas taip pat yra saugomas ar gali būti keičiamas³⁵. Įprastai politinė valdžia yra matoma kaip kontekstą sauganti galia, nes nusistovėjusios taisyklės pravarčios egzistuojančiam kontekstui. Vien tai padaro politinės valdžios institucijas politinio konflikto šalimi – nors jos yra tiesiogiai susijusios su individualiomis ir kolektyvinėmis tapatybėmis, kontekstų kaita veikia ir pačią institucinę tvarką. Kadangi institucinė tvarka suteikia formą tapatumams, šis procesas nėra išorinis politinės valdžios atžvilgiu. Kitaip tariant, nors pačios institucijos tėra taisyklių visuma, jų plastiškumas lemia, kad jos nuolat kinta siedamosi su politine valdžia kaip abstrakcija ir atspindi konkretų istorinį kontekstą. Atitinkamai institucijų plastiškumo trūkumas reiškia, jog kontekstų peržiūra taip pat yra sudėtingesnė. Šis procesas yra dvilypis ir tiesiogiai veikia socialinę ir politinę tikrovę, braižo socialinių ir politinių konfliktų ribas.

³³ R. M. Unger, *Plasticity into Power: Comparative-Historical Studies on the Institutional Conditions of Economic and Military Success* (Vol. 3) (Cambridge University Press, 1987), 1.

³⁴ *Ibid.*, 206–207.

³⁵ *Ibid.*, 1 skyrius.

Kontekstus, kurie yra matomi kaip nekeičiami, Ungeris pavadiną „netikrais būtinumais“ (angl. *false necessities*). Netikrų būtinumų pagrindu Ungeris suformuoja antrą svarbią politinio projekto prielaidą. Individai yra netikrų būtinumų aukos, per juos dominuojantys kontekstai siekia apriboti individų gebėjimą inicijuoti pokyčius. Netikri būtinumai apriboja individų gebėjimą veikti laisvai ir uždaro nereikalingų mažareikšmių konfliktų rate. Ungeriumi politika turi išlikti plastiška – negali būti tam tikrų politikos aspektų, kurie yra paprasčiausiai priimami kaip neginčijami ar būtini. Būtinumai yra primestiniai ir netikri, nes yra sukurti žmogaus ir gali būti žmogaus perkurti. Netikro būtinumo pavyzdžiu Ungeris laiko ir liberalią demokratiją, kuri yra matoma kaip neišardoma liberalizmo ir demokratijos sąjunga. Tai yra šiuo laikotarpiu svarbi idėja, tačiau Ungeris teigia, jog privalu nuolatos svarstyti apie tai, kaip būtų galima ją pagerinti³⁶. Ungerio politinė vizija istorinį kontekstą mato kaip progresą stabdančią jėgą, todėl svarbu nuolatos pagalvoti net tuos dalykus, kuriuos laikome nekeičiamais.

Netikrų būtinumų pagrindu natūraliai atsirandantys konfliktai tarp dominuojančių ir kontekstą peržiūrinčių idėjų yra apribojami. Kritikuodamas šiuolaikinę demokratiją knygoje „Democracy Realized“ (*Igyvendinta demokratija*), Ungeris teigia, kad esmine problema reikėtų laikyti tai, kad politinių klausimų peržiūra yra tapusi labai sudėtingu procesu³⁷. Ungeris tai sieja su liberaliomis abstrakcijomis – jo požiūriu, tai, jog rinka ar įstatymų viršenybė yra suprantamos kaip tam tikros nuasmenintos ir universalios koncepcijos, padaro jas nepavaldžias politikai. Atitinkamai, jei politika yra laikoma kolektyviniu procesu, tai rinka ar teisė priverčia individą veikti asmeniškai ir izoliuotai nuo politinės bendruomenės. Nors Ungerio formuojamas santykis tarp individo ir politinės bendruomenės taip pat yra komplikotas, jis supranta, kad politika yra socialinė veikla. Individas tiesiog yra pagrindinė ir svarbiausia kontekstus perkurianti jėga, kū-

³⁶ R. M. Unger, *False Necessity: Anti-Necessitarian Social Theory in the Service of Radical Democracy* (Cambridge University Press, 1987), 1 skyrius.

³⁷ R. M. Unger, *Democracy Realized: The Progressive Alternative* (Verso, 2000), 20–23.

rybiškumas ir idėjos priklauso individo sferai ir tik tada yra perduodamos kolektyvui. Kolektyviškumas yra būtinas politikos atributas. Individo ir kolektyvinių tapatumų atskyrimas paverčia politinių kontekstų peržiūrą sudėtingesniu procesu, nes trukdo natūraliam politikos procesui. Tai lemia, kad siekiant įgalinti ir emancipuoti individus politiškai, privalu užtikrinti jų gebėjimą peržiūrėti kontekstus. Tai pasiekti įmanoma tik atsisakant netikrų būtinybių.

Siekdamas atsisakyti netikrų būtinybių, Ungeris susitelkia į du dalykus – individo apsaugą ir politinio proceso reguliavimą. Pradėti verta nuo pirmojo – individo apsaugos. Ungeris teigia, kad netikrų būtinybių yra itin sunku atsikratyti, nes jos leidžia individams jaustis saugiai. Kitaip tariant, netikrų būtinybių pažeidimas yra matomas kaip individams pavojingas veiksmas. Individų socialinį statusą nulemia jų gebėjimas dalyvauti ekonominėje rinkoje, jų statuso apsaugą užtikrina teisės viršenybės principas. Ungerio teigimu, kol individų apsauga bus užtikrinama ne politiškai, o per kitus mechanizmus, atsikratyti liberalių netikrų būtinybių nebus įmanoma. Šiame kontekste Ungeris įveda „imuniteto teisių“ (*immunity rights*) idėją³⁸. Imuniteto teisės yra būtinos, siekiant apsaugoti individus nuo nepageidaujamų radikalios demokratijos pasekmių. Iš tiesų, imuniteto teisės Ungerio sampratoje yra gana ribotos, jos apima bazinį individų aprūpinimą (maistu, pastoge, sveikatos apsauga, išsilavinimu)³⁹. Vėliau Ungeris yra kalbėjęs ir apie universalias bazines išmokas, tačiau imuniteto teisių svarba, pasak jo, yra ta, kad jos suteikia individui „nepažeidžiamą nepriklausomybę“⁴⁰. Ungeriumi taip pat svarbu, kad politika nebūtų tik mažo rato žmonių reikalas, todėl imuniteto teisės turi suteikti individams didesnę politinę laisvę, apsaugoti juos konkurencijos sąlygomis. Savo knygoje „False Necessity“ (*Netikras būtinumas*) Ungeris teigia, kad saugumo jausmas šiuolaikinėje socialinėje sistemoje kyla iš tam tikrų socialinių vaidmenų, profesijos, darbo vietos

³⁸ *Politics: The Central Texts*, 381–387.

³⁹ *Ibid.*, 528.

⁴⁰ *False Necessity*, 134.

ir kitų socialinių idealų⁴¹. Kadangi saugumas kyla iš socialinės santvarkos, nėra jokios motyvacijos ją keisti, net jei ji yra neteisinga įvairiais atžvilgiais, nes pasekmės ne visada yra nuspėjamos. Ungeris sako, kad saugumas turi kilti iš politinės valdžios, tik taip gali būti užtikrinamas piliečių įsitraukimas į politiką⁴². Kitaip tariant, politinė valdžia privalo užtikrinti tiek galimybę piliečiams aktyviai dalyvauti sprendžiant politinius klausimus, tiek tai, kad dalyvaujant politikoje jų socialinis ir ekonominis statusas negalėtų būti pažeistas.

Antrasis dalykas, politinio proceso reguliavimas, taip pat turi būti pakeistas. Ungeris reikalauja ir plataus masto institucijų pokyčių, tačiau pradėti reikėtų nuo paprastos problemos – institucijų pokyčiai nėra šiuolaikinio politinio proceso dalis, nėra už tai atsakingų institucijų. Brazilų filosofo požiūriu, net ir dabartinė sistema nėra tinkamai reguliuojama. Pirminių principų reguliavimas yra teisinės valdžios prerogatyva, o teisinė valdžia, bent jau R. Ungerio požiūriu, susiduria su vadinamąja taisyklių ir vertybių antinomija. Tai reiškia, jog rezultatas visada yra problemiškas – individualaus protesto legitimumas yra nulemiamas ne politinės konkurencijos principų, o nuo politinės veiklos nepriklausančios teisės viršenybės. Nepakanka tiesiog paskelbti tam tikras piliečių teises, yra reikalingas kitas žingsnis – tokių teisių įgyvendinimo užtikrinimas. Jis netiki teisminės sistemos galia – nors teisminė sistema formaliai turi atlikti tokią funkciją, ji nėra tam tinkama, nes yra atsieta nuo demokratinės sistemos. Ji neturi tiesioginio mandato atlikti šią funkciją, Ungeris vadina dabartinę situaciją „būtinio darbo ir blogo veikėjo santuoka“⁴³. Ši metafora yra labai svarbi, nes ne tik parodo Ungerio požiūrį į netinkamą ryšį tarp pilietinių teisių ir jų užtikrinimo, bet ir to ryšio stiprumą bei jo nepaslankumą. Ungeris nesupranta, kodėl individo politinių struktūrų peržiūros galimybes yra įmanoma riboti nuo politikos atskirtais mechanizmais. Institucijas nulemia istorinis kontekstas, o jis yra kuriamas išimtinai žmogaus.

⁴¹ Ibid., 140–146.

⁴² *Politics: The Central Texts*, 387–389.

⁴³ Ibid., 7.

Istorinis kontekstas apskritai yra itin svarbus tam, kaip Ungeris supranta šiuolaikinę politiką. Jo požiūriu, politinėje filosofijoje visuomenės kaip artefakto idėja nėra pakankamai gerai analizuojama. Ungeris rašo, kad „visuomenė yra sukurta ir įsivaizduojama, tai reiškia, jog ji yra žmogiškosios veiklos artefaktas, o ne kažkokios natūralios tvarkos ekspresija“⁴⁴. XX a. kontekste liberalizmo ir socializmo idėjos padėjo susilpninti netikrus būtinumus, tačiau socialinės teorijos pažangos neužtikrino. Tam tikra prasme Ungeris plačiau pritaiko Benedicto Andersono „Įsivaizduojamose bendruomenėse“ dėstomą požiūrį – ne tik mūsų bendri tapatumai yra sukurti ir laikini, nors ir atrodo amžini, tai galioja ir politinėms bei socialinėms institucijoms. Tokio pastebėjimo implikacijos yra didžiulės – Ungerio požiūriu, joks žmogiškojo kūrybiškumo ribojimas nėra pagrįstas. Kadangi visa socialinė sąranga yra sukurta žmogaus, žmogus turi turėti galimybių laisvai ją tobulinti. Bet koks tokių laisvių suvaržymas yra neteisėtas – Ungeris siekia sutelkti jėgas „naujam ir galingesniai puolimui prieš prietarus ir despotizmą“⁴⁵. Filosofas teigia, kad žmonės nėra „bejėgės socialinių pasaulių lėlės“⁴⁶ ir nuosekliai prieštarauja natūralistinėms ir istoricistinėms dogmoms, kurios paverčia individą aplinkybių įkaitu. Netikri būtinumai yra formuojami būtent šių dogmų pagrindu, taip partikuliarūs sprendimai yra pristatomi kaip universalios taisyklės.

Tai leidžia iš naujo įvertinti Ungerio santykį su dominuojančiomis tradicijomis. Galima teigti, jog Ungeris nesiekia pats suformuluoti naujos socialinės teorijos, jo pastangos apsiriboja galimybe laisvai peržiūrėti kontekstus. Ungeris mano, kad „visiškai išstobulinta socialinė teorija nėra būtina tam, kad galėtume pradėti kritikuoti liberalias, kairiąsias ir modernizmo idėjas“⁴⁷. Svarbiausia yra užtikrinti, kad istorinis kontekstas ir žmogiškoji veikla nebūtų matomi kaip sukuriantys kažką nepakeičiamo. Vis dėlto nebūtų teisinga priskirti Un-

⁴⁴ Ibid., 3.

⁴⁵ *Social Theory: It's Situation and Task*, 2–3.

⁴⁶ Ibid., 5.

⁴⁷ Ibid., 13.

gerį ir poststruktūralistams ar postmodernistams, kurie mato pasaulį kaip radikaliai kaitų (angl. *radically contingent*). Nors visi kontekstai gali būti peržiūrimi, tai Ungerui yra procesas, o ne būseną. Taip Ungeris savo darbuose išsprendžia liberalų ir poststruktūralistų konfliktą, kuris aiškiausiai atsiskleidė Johno Rawlso ir Chantal Mouffe priešpriešoje. Rawlso atstovaujama liberali pozicija, kurioje individo saugumas kyla iš politinės santvarkos stabilumo, Mouffe yra matoma kaip įtvirtinanti priespaudą. Ungeris teigia, jog politinės sistemos dalys yra atviros peržiūrai, tačiau jų reikšmės tam tikru momentu yra fiksuotos. Ungeris rašo, kad politinė sistema „nėra nei užšalusi, nei absoliučiai laki“⁴⁸.

R. Ungeris pabrėžia individo emancipacijos ir įgalinimo svarbą politikoje. Anksčiau aptarta liberalizmo kritika tampa pagrindu giliai socialinės, ekonominės ir politinės sistemos peržiūrai. Ungeris supranta, kad individo įgalinimas tokiu mastu, kokio jis reikalauja, yra neįmanomas dabartinės politinės sistemos ir ją lydinčių filosofinių prielaidų sąlygomis. Individas turi turėti galimybes veikti politiškai, o tokių galimybių sudarymas yra politinės valdžios prerogatyva, tačiau tokiems pokyčiams nėra sudaromos sąlygos. Siekdamas tai išspręsti, Ungeris pasiūlo įgalintos demokratijos idėją, kurioje sujungia politinių institucijų peržiūrą su individo įgalinimu.

3. Įgalinta demokratija: unikali vizija ar liberalizmo peržiūra?

Pirmosiose dvejose šio straipsnio dalyse buvo aptartos svarbiausios R. Ungerio politinio projekto prielaidos. Remdamasis šiomis prielaidomis brazilų filosofas pristato įgalintos demokratijos idėją – būdą sujungti idėjomis grįstą politiką su žmogišką kūrybiškumą įgalinančia valdysena. Įgalintos demokratijos vizijoje dera Ungerio politinio projekto pamatinės prielaidos ir iš kritikos liberaliam pažinimui kylantis požiūris tiek į individą, tiek į etiką ir epistemologiją.

⁴⁸ Ibid., 172.

Demokratinę santvarką R. Ungeris mato kaip padaliną į dvi dalis – didžiosios politikos lygmenį, kuriame demokratiją reikia radikalizuoti, ir lokaliuos politikos lygmenį, kuriame galima įgyvendinti politinius eksperimentus. Nors radikali demokratijos idėją Ungeris perima iš belgų filosofės Chantal Mouffe, jų sampratos stipriai skiriasi. Ch. Mouffe radikalią demokratiją mato kaip visiškai atskirą politinį sprendimą, alternatyvą šiuolaikinei liberaliai demokratijai; o Ungeris mano, kad radikali demokratija nereiškia visiškai naujo projekto. Ungeris laikosi nuostatos, kad politinė santvarka yra kuriama žmonių ir atitinkamai gali būti žmonių peržiūrima. Nors liberalioje demokratijoje politinė erdvė yra stipriai apribojama liberalios psichologijos, Ungeris nemano, kad radikali demokratijos įtvirtinimas yra būtina ją peržengiantis veiksmas⁴⁹. Liberali demokratija yra tiesiog viena iš netikrų būtinybių ir nors jos principai yra artimi liberaliai pasaulėžiūrai, norint pereiti prie radikali demokratijos pakanka atlikti kelis esminius institucinius pokyčius. Žinoma, siekiant apsaugoti individus nuo prievartos, kuri kyla radikalizuojant demokratiją, yra būtina politiškai įtvirtinti individų saugumą, užtikrinant nepažeidžiamą nepriklausomybę. Visgi, atlikus šį veiksma, radikali demokratija neprieštarauja liberaliai pasaulėžiūrai. Anaiptol, radikali demokratija leidžia individui lengviau naudotis savo laisvėmis. Tam, kad liberali pasaulėžiūra būtų peržengta, radikali demokratija aukštesniajame politikos lygmenyje turi leisti individams aiškiau suvokti savo pačių kūrybos potencialą. Laisva konkurencija parodo, kad socialines ir politines struktūras kuria patys žmonės. Tai Ungeriumi leidžia teigti, jog radikali demokratijos sąlygomis individai ir iš jų sudaryti kolektyviniai tapatumai galėtų lengviau keisti įsitvirtinčius kontekstus, o tai leistų sumažinti ir liberalios psichologijos įtaką.

Demokratijos radikalizavimas taip pat leidžia atskleisti netikrus būtinumus. Nors liberalai individo apsaugą mato kaip politikos tikslą, jie tai siekia daryti nepolitiniėmis priemonėmis. Jei individo saugumas yra užtikrinamas politiškai, taip, kaip to reikalauja Ungeris,

⁴⁹ R. M. Unger, *Democracy Realized: The Progressive Alternative*, 1–40.

politika negali pažeisti individo laisvių, todėl eksperimentuoti tampa gerokai paprasčiau. Demokratijos radikalumas aukštesniajame lygmenyje leidžia individams ir kolektyvinėms tapatybėms laisvai kovoti dėl savo siūlomų vizijų įgyvendinimo, bet pralaimėjimas nereiškia prievartos, jei saugumą užtikrina politinė sistema. Ch. Mouffe mato neoliberalios hegemonijos įtvirtinimą kaip didžiausią šiuolaikinių demokratijų problemą, nes hegemoninė galia iškreipia konkurenciją. Visgi lygiateisė konkurencija, Ungerio požiūriu, kyla ne iš apribojamos politinės galios (tuo labiau kad tokie ribojimai yra politinio konflikto objektas), bet iš resursų, reikalingų politinei konkurencijai, užtikrinimo⁵⁰. Net idealiomis radikalios demokratijos sąlygomis kolektyviniai tapatumai yra ribojami turimų išteklių. Ungeris supranta, kad radikali demokratija atsiranda realiame pasaulyje, kuriame egzistuoja galios santykiai, jos įtvirtinimas negali to visiškai pakeisti. Neoliberalaus konsensuso atmetimas situaciją pakeičia tik tiek, kad atsiranda didesnė motyvacija konkuruoti, bet pačios konkurencijos sąlygos nepasikeičia. Maža to, nekeičiant konkurencijos sąlygų, neoliberalaus konsensuso atmetimas yra pavojingas, nes nėra jokios garantijos, kad iš to kylanti politinė tvarka bus sąžiningesnė ir sieks geresnio gyvenimo visiems – pagrindinio politikos tikslo, pasak Ungerio. Radikali demokratija yra priemonė, leidžianti spręsti konfliktus, tačiau, Ungerio požiūriu, ji negali būti laikoma tikslu⁵¹.

Ungeris apskritai plačiai kritikuoja postmarksistinę teoriją dėl to, kad ji maišo tikslus ir priemones. Mouffe radikalios demokratijos idėja yra to pavyzdys – jei politinio projekto tikslas yra tiesiog pakeisti politinės konkurencijos formą, toks projektas neturi jokios vertės žmonių bendruomenei. Radikali demokratija yra reikalinga tik tuo atveju, jei iš tiesų padeda siekti geresnio gyvenimo, o tai gali būti padaroma tik jei įgalinama žmogiškoji prigimtis, o to Mouffe sprendimas neužtikrina. Ungeris konkurenciją supranta ne kaip tikslą savaimė, tai yra priemonė, leidžianti atskleisti netikrus būtinumus, parodyti, kad jie yra sukurti žmonių bendruomenės ir gali būti pakeisti.

⁵⁰ Ibid., 133–139.

⁵¹ Ibid., 235–246.

Vis dėlto radikali demokratija aukštesniame lygmenyje yra tik pusė Ungerio sprendinio – nors toks politinio konflikto reguliavimas gali padėti spręsti idėjinius klausimus, politiniai nesutarimai nėra grynai idėjiniai ir daug labiau juntami kasdieniame gyvenime.

Žemesniajame politikos lygyje svarbiausiu uždaviniu tampa plastiškumo užtikrinimas. Roberto Mangabeira Ungeris teigia, jog politinę konkurenciją struktūruojančios taisyklės taip pat veikia ir politinės konkurencijos rezultatus. R. Ungeris mato kelias itin svarbias tokio pripažinimo pasekmes – pirmiausia, tai reiškia, kad politinė valdžia privalo leisti ir net įgalinti kontekstą formuojančių idėjų sklaidą (tai yra įdomi įtampa, kurios pats Ungeris neišsprendžia), ir, antra, institucinės politinės valdžios pertvarkos yra tokia pat svarbi politinės konkurencijos dalis kaip kova dėl idėjų. Visgi savo pobūdžiu kova dėl idėjų skiriasi nuo konkurencijos taisyklių keitimo. Idėjos nesprenžia praktinių problemų, tad jų poveikį sunku numatyti, o politinės valdžios pritaikymas turi aiškias pageidaujamas ar nepageidaujamas pasekmes, tad jį galima išbandyti socialinių eksperimentų būdu ir poveikį įvertinti. Kitaip tariant, politinės valdžios įgyvendinimas yra priklausomas nuo pirminių idėjinių principų, tačiau praktinis poveikis nebūtinai gali padėti tų principų siekti arba jų laikytis. Tai reiškia, kad net jei politiškumo raišką laikytume svarbiausiu politinės organizacijos principu, taisyklės nuolatos reikalauja eksperimentuoti, siekiant šį principą tinkamai įgyvendinti. Politinės valdžios institucijos nėra neutralios ir šią funkciją gali atlikti tiek gerai, tiek blogai.

Socialine prasme yra reikalingas tam tikras bendrumas, leidžiantis išbandyti skirtingus sprendimus ir eksperimentuoti. Tai lemia, kad Ungerio įgalinta demokratija yra dvilypė – viena vertus, idėjiniai konfliktai aukštesniajame lygmenyje yra būtini nustatyti progreso kryptį, kita vertus, pats progresas yra neįmanomas, konflikto nepribojus. Ungerui konfliktas yra apie iššūkio metimą nusistovėjusioms normoms, kontekstą saugančioms doktrinoms ir idėjoms. Individas yra tokio politinio konflikto dalis, nes individas yra svarbiausia kurianti galia bendruomenėje. Konfliktai dėl geriausio būdo administruoti bendruomenę Ungerui yra nereikšmingi – jo požiūriu, juos ga-

lima paprastai išspręsti eksperimento būdu⁵². Jo dviejų lygių įgalintos demokratijos samprata būtent tai ir numato – lokaliu lygmeniu turėtų būti eksperimentuojama, ieškant efektyviausių ir geriausių būdų išspręsti tokio tipo problemas, bet tai neturėtų būti politinio konflikto erdvė. Politinis konfliktas gali kilti pasirenkant, kaip įvertinsime eksperimentų sėkmę, kur ir kaip eksperimentuosime, bet patys lokals politikos sprendimai yra susiję ne su idėjų susidūrimu, o su paprasčiausiu procesų suvaldymu. Tai yra Ungerio individo emancipacijos idėjos išraiška – įgalintoje demokratijoje individas yra svarbiausias politinis veikėjas, liberalizme jis yra tiesiog pasyvus stebėtojas, o patį konfliktą sprendžia nuasmeninta ir universali racionalumo idėja. Bendrai šis dviejų lygių sprendinys įgyvendina esmines Ungerio politikos prielaidas – padaro demokratines institucijas plastiškesnes, atveria galimybes peržiūrėti kontekstus ir atsisakyti netikrų būtinumų.

Nors gali pasirodyti, kad Ungerio demokratijos vizija yra tiesiog radikali demokratija su papildomais reikalavimais, įgalinta demokratija išsiskiria tuo, kad jos centre yra individai. Laclau ir Mouffe poststruktūralizmas buvo plačiai kritikuojamas dėl to, kad jame individų veiksnumas praktiškai neegzistuoja – politika yra kolektyvinių tapatumų konkurencijos erdvė. Ungeris mano visiškai priešingai – individai yra pagrindinė demokratiją kurianti jėga, todėl ne tik žemesnysis, bet ir aukštesnysis lygis yra pirmiausia individų veiklos erdvė. Individai turi bendrus tikslus, kurių pagrindu buriasi palaikyti inovacijų ar idėjų, jie randa galimybių operuoti tarp skirtingų politikos lygių, peržengti kontekstus. Būtent todėl įgalinta demokratija yra pranašesnė už radikalų ar liberalųjų variantą – ji leidžia individams lengviau susitaikyti su politine realybe. Kritikuodamas liberalią pasaulėžiūrą ir psichologiją, Ungeris atkreipė dėmesį į antinomijas, kurias vienija universalumo ir partikuliarumo perskyra. Negalima teigti, kad įgalintos demokratijos procesas šią perskyrą visiškai pašalina. Įgalinta demokratija yra politinis projektas, tad epistemologiniai klausimai lieka nuošalyje – nėra aišku, ar iš tiesų galima universalius principus pakeisti paprasčiausiai

⁵² R. M. Unger, *Plasticity into Power: Comparative-Historical Studies on the Institutional Conditions of Economic and Military Success*, 2004, ypač 1 skyrius ir p. 206–213.

pakeičiant individų vaidmenį politikoje. Vis dėlto politikos tikslas ir nėra peržengti pačią universalumo ir partikuliarumo antinomiją, įgalinta demokratija gali tik padėti individams lengviau save suprasti politinėje realybėje. Skirtingai nuo kitų liberalizmo ir demokratijos įtampos sprendinių, Ungerį motyvuoja ne galios santykių peržiūra, o kokybinis žmogiškosios būties pokytis. Pasakymas „geresnis gyvenimas visiems“ gali skambėti kiek naiviai⁵³, tačiau žmonės nuolatos rasdavo būdų pagerinti savo gyvenimo sąlygas. Gebėjimas laisvai kurti įprasmina individų politinę veiklą, sujungia liberalios psichologijos suskaldytą pasaulėvaizdį. Progresyvus ir eksperimentais grįstas požiūris į politiką leidžia atrasti balansą tarp proto ir troškimo, eksperimentų būdu troškimai gali būti patikrinti, o proto padedama bendruomenė priima visiems geriausius sprendimus. Tam tikra prasme pats geresnio gyvenimo siekis yra universaliausia Ungerio siūloma idėja, tačiau ji leidžia partikuliariems sprendimams atsirasti laisvai.

4. Kritika įgalintos demokratijos idėjai ir vidinės Ungerio filosofijos prieštaros

Pirmos trys šio straipsnio dalys leidžia pamatyti Ungerio įgalintos demokratijos vaizdinį. Nors gindamas savo teoriją Ungeris randa argumentų, leidžiančių matyti įgalintą demokratiją kaip sprendinį, peržengiantį esmines liberalios demokratijos prieštaras, kritikai atkreipia dėmesį į kelis svarbius dalykus. Kritiką galima skirti į dvi esmines dalis: pirma, įgalinta demokratija gali būti matoma kaip liberalios demokratijos variacija, dėl to išlaikanti esminius jos trūkumus, antra, įgalintos demokratijos koncepcija nėra nuosekli Ungerio politikos sampratos atžvilgiu.

Williamas Ewaldas rašo, kad patraukliausias Ungerio projekto dalys – nuo individų priklausomas visuotinės gerovės kūrimas ir individo įgalinimas kurti naujas struktūras ir vaidmenis – iš esmės yra aptin-

⁵³ Ungeris plačiau aptaria šią koncepciją knygoje „The Left Alternative“, paties Ungerio apibendrinimą galima rasti interviu su IPPR tyrimų centru (<https://www.ippr.org/juncture/juncture-interview-roberto-unger-on-the-means-and-ends-of-the-political-left>).

kamas liberalioje politinėje mintyje. Ewaldo požiūriu, tokie liberalūs mąstytojai kaip Johnas Stuartas Millis, Wilhelmas von Humboldtas ar Johnas Rawlsas ne tik pasiūlo tai, ko siekia Ungeris, bet ir geriau pagrindžia šiuos pasiūlymus grynai psichologiniame kontekste⁵⁴. Iš tiesų, pats brazilų filosofas pripažįsta, kad individo įgalinimas galėtų būti įgyvendinamas poliarchinių institucijų, nors abejonių jam kelia šių institucijų gebėjimas apriboti hierarchiškumą⁵⁵. „Plasticity into Power“ yra kiek kitokio pobūdžio veikalas, jame Ungeris akcentuoja ne savo politinį projektą, o problemas, su kuriomis liberalizmas susiduria praktikoje. Visgi tai yra svarbus momentas, prieštaraujantis paties Ungerio anksčiau išsakytomis mintims apie tai, kad liberalizmo siekis aiškiai atskirti valstybę nuo depolitizuotos pilietinės visuomenės yra paremtas iliuzijomis⁵⁶. Willas Kymlicka taip pat pritaria Ewaldo kritikai ir teigia, kad Ungeris nesugeba aiškiai atsiskirti nuo liberalios demokratijos tradicijos. Jo požiūriu, liberalai visiškai pritarę svarbiausiai Ungerio projekto minčiai – kad visuomenės pažanga yra labiau tikėtina tuo atveju, jei yra įmanoma laisvai kritikuoti dominuojantį gyvenimo būdą ir laisvai eksperimentuoti⁵⁷. Kymlicka’os požiūriu, Ungeris nesugeba aiškiai atsakyti į klausimą, kodėl jo pasiūlytas sprendinys iš tiesų yra geresnis. Kanadiečių filosofo požiūriu, atsakymas į šį klausimą priklauso nuo požiūrio į santykį tarp individo ir kolektyvinių tapatumų įgalinimo, bet pats Ungeris nepateikia savito sprendimo.

Ungerio pozicija šiuo klausimu iš tiesų yra visiškai neaiški – „False Necessity“ Ungeris rašo, kad „tik mes patys savo istorinėje situacijoje galime atrasti sąlygas, kuriomis įvairios įgalinimo variacijos neprieštarautų vienos kitoms“⁵⁸. Ungeris keletą kartų pabrėžia, kad mums reikia ieškoti būdų įgalinti demokratiją neaukojant individo gerovės. Visgi Kymlicka’os požiūriu, šį klausimą liberalai sprendžia

⁵⁴ W. Ewald, „Unger’s Philosophy: A Critical Legal Study“, *Yale Law Journal* 97 (1987): 680–686.

⁵⁵ *Plasticity into Power*, 87–88.

⁵⁶ *False Necessity*, 509–591.

⁵⁷ W. Kymlicka, „Communitarianism, Liberalism, and Superliberalism“, *Critical Review* 8, nr. 2 (1994): 278.

⁵⁸ *False Necessity*, 363.

nuolatos, tačiau Ungerio variantas yra gerokai pavojingesnis už liberalų, nes palieka politinį gyvenimą atvirą nuolatinei peržiūrai ir neužtikrina stabilumo⁵⁹. Iš tiesų, šiuo aspektu apginti Ungerį yra sunku. Įgalintos demokratijos projektas reikalauja gana paprasto dalyko – panaikinti privilegijas liberalizmui, įtraukiant jį į konkurencinę kovą. Nepaisant visų pastangų suderinti priešingas pozicijas, toks pasiūlymas kokybiškai beveik nesiskiria nuo Chantal Mouffe radikalios demokratijos, nors ir suteikia minimalias saugumo garantijas individui. Šio straipsnio pradžioje aprašyta įtampa tarp politinio liberalizmo ir demokratijos nėra išsprendžiama. Liberalai baiminasi iš neribotos demokratijos kylančio politinės santvarkos nestabilumo ir Ungerio pasiūlymas negali būti matomas kaip sprendimas. Nors jis nesiekia taip radikaliai atsiskirti nuo liberalios demokratijos kaip, pavyzdžiui, Ch. Mouffe, laipsniški pokyčiai negali apgauti liberalų, teigiančių, kad Ungerio politikos sampratoje nėra nieko stabilaus. Siekdamas išspręsti konfliktą tarp liberalizmo ir demokratijos, Ungeris pažeidžia tiek esminius liberalizmo, tiek demokratijos principus, taip sukurdamas projektą, kuris nėra priimtinas nei vienai, nei kitai pusei.

Tokia situacija neturėtų stebinti, nes pats Ungeris nesugeba aiškiai apibrėžti nei demokratijos, nei liberalizmo. Ewaldo ir Kymlicka'os kritika yra pagrįsta, tačiau pagrindine problema reikėtų laikyti ne tai, kad pats Ungerio projektas nėra fundamentaliai inovatyvus. To nereikėtų reikalauti, Ungeris nesiekia sukelti revoliucijos. Reikėtų manyti, kad jo tikslas yra atkreipti dėmesį į liberalios pasaulėžiūros problemas ir pasiūlyti ne sprendimą, o būdą prieiti prie tokio sprendimo. Visgi tai, kaip Ungeris konstruoja antinomijas ir pristato liberalią pasaulėžiūrą, sukelia daugybę problemų. Ungeriška liberali pasaulėžiūra yra abstrakti, ji nėra susijusi ir net nerefereuoja į jokių konkrečius liberalus. Tarp eilučių galima pamatyti tam tikrų Johno Stuardo Millio ar Johno Rawlso teorijų aspektų, tačiau nei šie autoriai, nei kiti liberalizmo tradicijos filosofai nieko panašaus į tai, ką Ungeris rašo, nėra eksplisitiškai išdėstę.

⁵⁹ W. Kymlicka, „Communitarianism, Liberalism, and Superliberalism“, *Critical Review* 8, nr. 2 (1994): 279.

Liberalizmą Ungeris siekia kritikuoti kaip tam tikrą visumą ir tai sukelia problemines situacijas. Įvade į „Politics and Knowledge“ (*Politika ir žinojimas*) Ungeris sako, kad dalinė kritika yra svarbi, bet istorijai artėjant prie lūžio taškų, ji yra nepakankama. Ungeris teigia, kad paskutinis toks lūžis įvyko rašant Thomasui Hobbesui. Nuo Hobbeso prasideda liberali tradicija ar, pasak Ungerio, doktrina, kuri tęsiasi iki šių dienų. Akivaizdu, kad toks požiūris leidžia į vieną „liberalią doktriną“ sudėti itin skirtingus autorius – Hobbeso liberalizmas kardinaliai skiriasi, nuo, pavyzdžiui, Rawlso ar kitų šiuolaikinių liberalų. Ungeris išskiria liberalios doktrinos principus į keletą lygių: šiame straipsnyje plačiau aptartus psichologinius ir politinius principus bei metafiziką. Brazilų filosofas teigia, kad nepakanka peržiūrėti tam tikrus aspektus, reikia peržiūrėti visus šiuos lygius kartu ir pasiūlyti naują pozityvią viziją. Tenka pripažinti, kad šio uždavinio šiuolaikiniai liberalai neįgyvendina. Vis dėlto negalima teigti, kad ir pačiam Ungerui tai pavyksta padaryti. Ungeris neišpildo lūkesčių, kuriuos pats kelia tokio tipo darbams. Nors filosofas iš tiesų pristato įdomų bandymą kurti kitais principais paremtą politinę tvarką, sunku tai vadinti visaverte vizija – kaip jau buvo minėta, Ungerui pavyksta nebent nurodyti gaires, kuriomis remiantis tokios vizijos galėtų būti kuriamos. Negalima teigti, kad Ungerio kritika liberalams nėra pagrįsta – Ungeris perspėja apie liberalizmo utopizmą (matyt, kalbėdamas apie Rawlso teisingumo teoriją) ir pats siekia nuo jo apsisaugoti. Utopizmą Ungeris suveda į du esminius principus: politinė teorija privalo diagnozuoti iš dabartinės politinės tvarkos kylančias problemas ir parodyti, kokie pokyčiai turi būti padaryti, kad pristatoma vizija būtų pasiekta. Liberalūs autoriai taip pat peržengia šiuos du kritikos utopizmui momentus – pavyzdžiui, Stephenas Macedo yra reikalavęs įvairiausių institucijų peržiūros pradedant santuokos institutu ir baigiant švietimo politika, tokie liberalūs filosofai kaip Markas Lilla užsiima šiuolaikinės demokratijos problemų diagnoze. Tokių pavyzdžių visada galima rasti, tačiau Ungeris nekreipia dėmesio į konkrečius autorius ir tai padaro jo liberalizmo kritiką lengvai atmetamą. Nors tai nereiškia, kad esminiai Ungerio kritikos libera-

lizmui momentai yra neaktualūs ar neteisingi, bet tam tikra prasme ir savo tekstuose Ungeris įkliūva į partikuliarumo ir universalumo perskyrą – universaliems kontekstams jo teorija atrodo tinkama, bet partikuliarūs kontekstai sukelia problemų.

Tai galioja ir Ungerio požiūriui į demokratiją. Filosofas teigia, kad liberali demokratija yra netikras būtinumas, tačiau liberali demokratija nėra apibrėžiama. Net tarp pagrindinių liberalios demokratijos teorijų egzistuoja didžiuliai skirtumai, tačiau turint galvoje tai, kaip apibrėžiama liberali pasaulėžiūra, demokratijos reikšmių diapazonas dar labiau išsiplečia. Chantal Mouffe ir kiti radikalios demokratijos tradicijos autoriai, pavyzdžiui, nepasiūlo naujos etinės ar epistemologinės prieigos, tad šią teoriją tam tikra prasme būtų galima laikyti liberalios demokratijos variacija. Palyginus radikalios demokratijos pasiūlymą su, pavyzdžiui, Josepho Schumpeterio demokratijos vizija, matyti didžiuliai skirtumai, tačiau Ungeris realios perskyros tarp jų nemato. Ungeris kaltina visą šiuolaikinę politinę filosofiją pataikavimu liberaliai pasaulėžiūrai, tačiau jo liberalizmo samprata negali įtikinti liberalų, o demokratijos samprata negali įtikinti demokratijos teoretikų.

Visgi būtų neteisinga politinį projektą vertinti iš dviejų konkuruojančių idėjinių stovyklų perspektyvos. Nei liberalų, nei demokratų nepasitenkinimas negali būti laikomas pakankamu pagrindu, norint atmesti patį įgalintos demokratijos projektą. Tiesą sakant, Ungeris ir nesiekia pasirinkti tarp šių stovyklų – jo tikslas yra peržengti partikuliarumo ir universalumo antinomiją ir pasiūlyti sistemą, geriausiai gebančią atliepti esminį politikos tikslą, geresnį gyvenimą visiems. Tiesiogiai įgalintos demokratijos koncepcija šio tikslo pasiekti nepadedą, tačiau ją pasitelkus yra bandoma sukurti geriausias įmanomas sąlygas sprendimo paieškoms. Pagrindinė problema, su kuria susiduria įgalintos demokratijos idėja, kyla iš liberalios kritikos – iš tiesų nėra jokio pagrindo manyti, kad konkurencinėje aplinkoje tokia sistema turėtų išsilaikyti. Ungerio argumentai rodo, kad įgalinta demokratija yra bene vienintelis tinkamas sprendinys, todėl galima manyti, jog jis yra įtvirtinamas kažkoku kitu statusu. Visgi toks įtvirtinimas sukelia akivaizdžią vidinę prieštarą – tai paverstų įgalintą demokra-

tiją netikru būtinumu. Netikras būtinumas nurodo situaciją, kai „tai, kaip yra“, maišoma su tuo, „kaip turi būti“⁶⁰. Nėra pagrindo manyti, kad įsteigiant naują politinę santvarką būtų įmanoma išvengti vieno svarbiausių paties Ungerio reikalavimų politikai. Pats brazilų filosofas užsimena apie šią problemą ir teigia, jog įgalintos demokratijos koncepcija nesiekia įtvirtinti jokio konkretaus turinio, tik atverti viešąją erdvę, bet toks pasiteisinimas vargiai gali įtikinti⁶¹. Iš neiškaus santvarkos statuso kyla ir kitos problemos – nors Ungerio filosofijos centre yra individo emancipacija ir kūrybinių gebėjimų kultivacija, nėra jokio pagrindo manyti, kad laisvos konkurencijos sąlygomis šios idėjos bus pasirinktos kaip svarbiausios. Įgalintos demokratijos koncepcija neleidžia užtikrinti svarbiausio Ungerio filosofijos tikslo, tad nors formaliai peržengia universalumo-partikuliarumo problemą, sprendimas yra nebent momentinis.

Išvados

Šiame straipsnyje buvo siekiama įvertinti R. Ungerio pasiūlyto liberalizmo ir demokratijos įtampos sprendinio – įgalintos demokratijos teorijos – autentiškumą. Ungerio įgalintos demokratijos teorija iš pažiūros nėra nesutaikoma su liberalia pasaulėžiūra. Brazilų filosofas akcentuoja individo teisių ir laisvių svarbą bei plėtrą, daug dėmesio skiria individo apsaugai. Kita vertus, Ungerio darbuose matoma gili pamatinių liberalizmo principų kritika. Iš tiesų, nors Ungeris nereikalauja staigių ir radikalių politinės sistemos pokyčių, jo politinė programa pasižymi keliais išskirtiniais momentais, kurie leidžia matyti įgalintos demokratijos teoriją kaip galimą liberalizmo ir demokratijos įtampos sprendinį.

Pirma, politinio gyvenimo varikliu R. Ungeris laiko žmogiškąjį kūrybiškumą. Teigdamas, kad politinės ir socialinės institucijos yra žmogiškosios veiklos artefaktai, Ungeris siekia parodyti, jog indi-

⁶⁰ *False Necessity*, įvadas.

⁶¹ *False Necessity*, 155.

vidas yra pagrindinė kurianti žmogiškojo pasaulio galia. Nors šis teiginys turi ir kitų implikacijų, pirmiausia, kad tai, kas buvo sukurta žmogaus, gali būti žmogaus perkurta, Ungerui svarbiausias yra pats žmogiškasis gebėjimas rasti geriausius sprendimus. Tai leidžia Ungerui peržiūrėti ir politinių institucijų vaidmenį. Politikos tikslas yra paprastas – geresnis gyvenimas visiems, – tačiau sprendimai, leidžiantys tokio tikslo siekti, atsiranda būtent iš kūrybiškumo. Tai reiškia, jog politinės institucijos privalo įgalinti kūrybiškumą, atverti galimybes atsirasti kontekstą peržiūrinčioms idėjoms bei erdves socialiniams eksperimentams.

Antra, Ungeris atmeta liberalias individo saugumo užtikrinimo prielaidas ir reikalauja, kad tai būtų daroma politiškai. Nors iš liberalios psichologijos prielaidų kylantys apribojimai žmogiškajai prigimčiai trukdo permąstyti socialines ir politines struktūras, netikros būtinybės taip pat prie to prisideda. Šiuolaikinėse demokratijose individų statusą nulemia ekonominiai ar teisiniai aspektai, kurie yra individualistiniai ir atskirti nuo politikos. Tai lemia, kad individai bijo eksperimentuoti, nes eksperimentai su socialinėmis ir ekonominėmis institucijomis gali padaryti neigiamą įtaką jų gerovei. Ungeris teigia, kad individo saugumas turi būti užtikrinamas politiškai, o tai ne tik leistų idėjiškai užtikrinti individų kūrybiškumo raišką, bet ir suteiktų praktines prielaidas kūrybiškumui veikti.

Trečia, tokie pokyčiai leistų radikalizuoti demokratiją, nepažeidžiant politinės sistemos stabilumo. Ungeris siekia radikalizuoti demokratiją, bet tai daro susiejęs su egzistuojančiomis politinėmis struktūromis. Šiuo požiūriu jis atsiskiria ir nuo radikalių demokratijos teoretikų, kurie teigia, jog radikali demokratija yra alternatyva liberaliajai. Ungerio įgalintos demokratijos teorija leidžia peržiūrėti politinio konflikto ribojimus, laisviau reikštis politiškumui, tačiau kartu nepažeisti individo teisių ir laisvių.

Apskritai brazilų filosofo pasiūlymas nenutolsta nuo liberalizmo principiniu lygmeniu, tačiau išsprendžia tik dalį problemų, įvardytų paties autoriaus. Ungerui individas yra politinio gyvenimo variklis, jo ašis, tačiau iš liberalios psichologijos ir etikos kylantys paradokсай

neleidžia veikti autonomiškai. Ungeris mano, jog privalu atsisakyti visų teorinių, etinių ir psichologinių prielaidų, kurios abejoja individo autonomija, emancipuoti individus ir leisti jiems veikti kūrybiškai. Visgi liberalai pagrindžia individo autonomijos ribojimus santvarkos stabilumu – geriau šiek tiek apriboti autonomiją, nei palikti galimybę politiškai ją panaikinti. Ungeris bando išplėsti autonomiją ir apsaugoti individą kitais būdais, tačiau tarp tokio sprendinio ir paties Ungerio politikos koncepcijos tvyro įtampa.

R. Ungeris taip pat bando peržiūrėti demokratijos vaidmenį politinėse bendruomenėse. Nors Ungerio pasiūlymą reikėtų matyti labiau kaip liberalizmo, o ne demokratijos peržiūrą, brazilų filosofas suteikia liberaliam individualizmui tikslą, susijusį su kolektyvo gerove. Tai atskiria Ungerio įgalintos demokratijos koncepciją nuo kitų konkuruojančių projektų.

Literatūra

- Bauman, W. Richard. „The Communitarian Vision of Critical Legal Studies“. *McGill LJ* 33 (1987): 295–357.
- Butler, Chris. „Roberto Unger, Anti-Necessitarian Social Theory and the Rule of Law“. *Griffith L. Rev.* 5, nr. 145 (1996): 1–32.
- Delaney, C. F. „Unger’s Critique of Liberalism“. *The Review of Politics* 39, nr. 4, (1977): 540–548.
- Ewald, William. „Unger’s Philosophy: A Critical Legal Study“. *Yale Law Journal* 97, nr. 5 (1987): 665–755.
- Gutmann, Amy. „Communitarian Critics of Liberalism“. *Philosophy and Public Affairs Princeton* 14, nr. 3 (1985): 308–322.
- Yack, Bernard. „Toward a Free Marketplace of Social Institutions: Roberto Unger’s Super-Liberal Theory of Emancipation“. *Harvard Law Review* 101 (1987): 1961–1977.
- Kymlicka, Will. „Communitarianism, Liberalism, and Superliberalism“. *Critical Review* 8, nr. 2 (1994): 263–284. <http://dx.doi.org/10.1080/08913819408443338>
- MacIntyre, Alasdair. „Some Enlightenment Projects Reconsidered“. In *Questioning Ethics*, edited by Mark Dooley, Richard Kearney (255–267). Routledge, 2002.
- Murphy, Peter. „To Create Anew the Universe: Political Romanticism and the Promethean Vision of Roberto Unger“. *Thesis Eleven* 28, nr. 1 (1991): 113–126. <https://doi.org/10.1177/072551369102800110>

- Pettit, Philip. „Liberalism and Republicanism: Variation on a Theme from Roberto Unger“. *Bull. Austl. Soc. Leg. Phil.* 190 (1987): 1–9.
- Stone, Martin. „The Placement of Politics in Roberto Unger’s Politics“. *Representations* 30 (Spring 1990): 78–108.
- Unger, Roberto Mangabeira. *Knowledge and Politics*. New York: Simon and Schuster, 1975.
- Unger, Roberto Mangabeira. *Passion: An Essay on Personality*. New York: Simon and Schuster, 1986.
- Unger, Roberto Mangabeira. *False Necessity: Anti-Necessitarian Social Theory in the Service of Radical Democracy*. Cambridge University Press, 1987.
- Unger, Roberto Mangabeira. *Social Theory: It’s Situation and Task*. Cambridge University Press, 1987.
- Unger, Roberto Mangabeira. *Plasticity into Power: Comparative-Historical Studies on the Institutional Conditions of Economic and Military Success*. Cambridge University Press, 1987. Tekste taip pat referuojama į 2004 m. papildytą leidimą.
- Unger, Roberto Mangabeira. *Politics: The Central Texts*. Verso, 1997.
- Unger, Roberto Mangabeira. *Democracy Realized: The Progressive Alternative*. Verso, 2000.
- Unger, Roberto Mangabeira. *What should the Left Propose?* Verso, 2005.